

11. Religiøs forandring i en krisetid - Et case-studium af aarhusianske religionsgruppers håndtering af COVID-19-pandemien i efteråret 2020

Af Tina Langholm Larsen, Ph.D.; Anne Lundahl Mauritsen, Ph.D.-studerende; Simone Agner Sothilingam, stud.mag; Lene Kühle, MSO-professor; Jørn Borup, lektor og Marianne Qvortrup Fibiger, lektor. ⁴⁴

COVID-19-krisen har haft vidt forskellige konsekvenser for aarhusianske religionsgrupper. For eksempel havde Aishamoskéen på Grimhøjvej i efteråret 2020 opstillet vagter ved indgangen, og når kapaciteten på 300 deltagere var nået, blev der lukket for flere besøgende. Moskéen meldte om flere besøgende – især unge – end før COVID-19-krisens begyndelse. Det er økonomisk fordelagtigt for moskéen, der på grund af krisen ikke har kunnet facilitere indsamlinger efter fredagsbønnen i flere måneder. På samme måde melder Aarhus Buddhistisk Center også om øget aktivitet, her især på baggrund af digitaliseringen af deres meditationer. De indgår dermed i skaren af religionsgrupper, som har produceret eller viderebragt transmissioner online. I Den Anglikanske Kirkes menighed i Aarhus, hvor hovedparten af medlemmerne er ældre, er man derimod bekymret for manglende deltagelse. Kirken plejer at tiltrække nye, unge medlemmer ved studiestarten i august, særligt unge briter og indere, men fordi menigheden har været lukket siden februar, frygter de at miste nye medlemmer.

Eksemplerne peger på, at livet i de aarhusianske religionsgrupper på ingen måde var normaliseret i efteråret 2020. Krisens nedlukninger og restriktioner har medført omfattende religiøs forandringer. For nogle religionsgrupper har krisen resulteret i vækst, mens den for mange har medført indtægtstab og mindre kontakt med medlemmer og interesserede. Det har været afgørende for gruppernes succesfulde krisehåndtering, om de har evnet og haft ressourcerne til at omstille sig digitalt.

Statsminister Mette Frederiksens nedlukning af det danske samfund i marts 2020 blev håndteret forskelligt i det ikke-folkekirkelige, religiøse landskab i Danmark. Det viste rapporten ”Vi har lukket ned for alle aktiviteter’: Håndteringen af COVID-19-krisen hos anerkendte trossamfund i Danmark” fra maj 2020. Da denne blev publiceret, havde Kirkeministeriet netop annonceret, at danske religiøse samfund gradvist måtte genåbne for fysiske forsamlinger fra den 18. maj. På det tidspunkt var det for tidligt at udtale sig om, hvilke sociale og religiøse konsekvenser COVID-19-krisen ville få for religiøse samfund i Danmark på længere sigt. Vi afsluttede derfor rapporten med at annoncere, at vi ville følge udviklingen og skrive en opfølgingsartikel senere på året med en undersøgelse af krisens langsigtede konsekvenser. På daværende tidspunkt så den pandemiske kritesituation ud til langsomt at fortage sig, og vi forventede det muligt at vurdere omfanget af dens virkninger mod årets afslutning. Sådan blev det ikke. I efteråret 2020 er krisen stadig præsent, og

⁴⁴ Forfattergruppen kan kontaktes via tll@sdu.dk eller tlf: 50 73 21 67.

omdrejningspunktet for denne artikel bliver derfor snarere en karakteristik af det aarhusianske religiøse landskab *efter genåbningen* end en vurdering af dette landskabs tilstand *efter krisen*.

Staten har i efteråret 2020 ændret strategi i sin håndtering af pandemien, og lokale tiltag for at stoppe smittespredningen har erstattet forårets vidtrækkende nationale samfundsnedlukning. Det er således ikke længere muligt at betragte danske religionsgrupper ud fra et nationalt perspektiv, og vi har derfor i stedet valgt at rette dette studiums fokus mod religionsgrupperne i en enkelt by, Aarhus. Ligesom mange andre steder, var Aarhus i en periode ramt af høje smittetal, og lokale smitteinddæmningstiltag blev implementeret i august. Disse lokale forhold har påvirket denne rapporters resultater, som derfor ikke uforbeholdent kan anses som repræsentative for resten af landet. Dog kan rapporten give os et kvalitativt indblik i de religiøse forandringer, den pandemiske krisesituation har forårsaget i Danmark. Rapporten er derfor et supplement til og en udvidelse af vores første rapporters mere kvantitative fokus på digital mediebrug; dels er denne rapport af mere kvalitativ karakter, dels udvides tidshorisonten. Vores håb er, at et kvalitativt studium vil kunne give bedre indsigt i religionsgruppernes interne håndtering af krisen og i de "offline-aktiviteter", som har fundet sted både *under* nedlukningen af deres fysiske samlingssteder og *efter* den første delvise genåbning i maj 2020.

Undersøgelsens vigtigste fund er:

- at muslimske og kristne grupper nyder godt af lokale og nationale samarbejder i deres krisehåndtering, hvorimod nogle buddhistiske- og hindugrupper må konsultere transnationale samarbejdspartnere ved tvivlsspørgsmål om håndteringen af krisen, da antallet af danske buddhistiske- og hindugrupper er lavt.
- at en betydelig del af de adspurgte religionsgrupper, særligt dem uden faste medlemsbidrag, har oplevet økonomiske tab som konsekvens af krisen. Det gælder særligt for de grupper.
- at digitale medier generelt har været vigtige redskaber til at opretholde både religiøs praksis og socialt samvær under krisen de religionsgrupper, der allerede havde veletablerede online-platforme. De har oplevet fremgang i deres medlems- og brugertal.
- at gruppernes aktiviteter centrerer omkring religiøse ritualer, mens andre sociale arrangementer såsom fællesspisning aflyses.
- at der er markante forskelle i gruppernes frygt for ikke at leve op til myndighedernes retningslinjer, hvor især de muslimske grupper og hinduerne udtrykker langt større bekymring for at overtræde retningslinjerne end de kristne grupper.
- at myndighedernes retningslinjer er prægede af den folkekirkelige religiøse praksis, og de afspejler dermed ikke den religiøse diversitet, der karakteriserer det danske religiøse landskab.

Organisatoriske forandringer

Forårets nedlukning og sensommerens lokale tiltag for at stoppe smittespredningen har betydet, at religionsgrupperne har måttet foretage store, organisatoriske beslutninger. Har de vurderet det mest forsvarligt at holde dørene lukkede under hele perioden, eller har de valgt at fortsætte udvalgte praksisser i bygningerne? Har de rækket ud til potentielle lokale, nationale eller internationale samarbejdspartnere for at opretholde en religiøs praksis? Hvilke økonomiske konsekvenser har alt dette haft for dem?

Bygningsnedlukning og -genåbning

En betydelig del af de adspurgte religionsgrupper havde først netop genåbnet, da vi interviewede dem i september/oktober. Den øvrige del af grupperne havde valgt at genåbne efter den ministerielle tilladelse dertil den 18. maj. Religionsgruppernes beslutning om at lukke og genåbne deres bygninger har været påvirket af transnationale faktorer. Eksempelvis har det vietnamesiske buddhisttempel Quang Huong en fastboende munk, som fortsat har virket fra templet under nedlukningen. Derudover har 4-5 af gruppens medlemmer været beskæftiget med diverse praktiske projekter, herunder opsætning af hegn/mur, restaurering af køkken og havearbejde, både under og efter nedlukningsperioden. Beslutningen om at lukke templet blev taget af templets bestyrelse i fællesskab med munken, men den blev også understøttet af hovedtemplet i Paris, der valgte bygningsnedlukning som standardprocedure for alle sine europæiske templer. Det srilankansk-tamilske hindutempel i Herning har konsulteret de store templer i Indien og Sri Lanka, hvis de har været i tvivl om, hvilken praksis der har været 'teologisk' forsvarlig. Nallur-templet i Jaffna var en rettesnor, eftersom dette tempel har gennemlevet krisesituationer under både den srilankanske borgerkrig (1983-2009) og nu også under COVID-19-krisen. Som disse eksempler viser, har nogle grupper valgt – i tillæg til de danske myndigheders retningslinjer – at konsultere transnationale forbindelser i forhold til både praktiske og teologiske anliggender relateret til templernes nedlukning og genåbning.

Også lokale faktorer har haft betydning for gruppernes beslutninger om nedlukning og genåbning. Det ser vi hos flere af de kristne grupper, som ikke selv er bygningsejere og derfor benytter sig af andre grupperes kirkebygninger. For deres vedkommende har beslutningen om at afholde aktiviteter eller ej ikke udelukkende ligget i egne hænder, men har i høj grad også været påvirket af bygningsejerne. Det gælder eksempelvis for den russisk-ortodokse Skt. Clemens Menighed, som låner lokale af en folkekirke; for den eritreisk-etioopiske kirke Gospel For All Nations, der benytter Citykirkens lokaler; og for Den Anglikanske Kirke, som bruger Møllevangskirkens lokaler. Alle disse kirker har måtte indrette sig efter bygningsejernes retningslinjer, og deres status som lejere har dermed indskrænket deres udfoldelsesmuligheder under krisen.

Økonomisk forandringer

Ingen af de adspurgte religionsgrupper modtager som udgangspunkt økonomisk støtte fra staten, hvilket gør dem yderst afhængige af brugerbetaling og private donationer. For nogle grupper – særligt dem med faste medlemsbidrag – har indtægten dog været stabil under nedlukningen. Modsat har bygningsnedlukningen været kritisk for de grupper, der primært finansieres af gaver og kollekter under rituelle forsamlinger.

Flere af byens muslimske grupper er eksempelvis finansieret helt eller delvist af økonomiske bidrag ved fredagsbønner og mindre arrangementer. Ulu Camii Moskéen fortæller, at de ikke har tjent penge i forbindelse med Ashura, hvor de normalt sælger hjemmelavet mad. Mens Ulu Camii Moskéen og Somalisk Familieforening har et fast, månedligt kontingentbeløb, beror Aishamoskéens økonomi udelukkende på donationer. En vigtig indtægtskilde har derfor også været moskéernes caféer og kantiner, hvorfra overskuddet går til moskédriften. På trods af en delvis genåbning af disse fællesarealer, har indtægterne været betydeligt mindre end sædvanligt, da antallet af besøgende medlemmer er faldet drastisk.

Som økonomisk fundament har kollektmodellen altså vist sig yderst skrøbelig i en krisetid. Enkelte religionsgrupper har oplevet, at medlemmerne har kompenseret for deres manglende bidrag under nedlukningen ved at give større gaver efter genåbningen, og tabet har dermed ikke været så stort som først antaget. Dette gælder dog langt fra for alle grupperne, hvoraf én gruppe ingen indtægt har haft siden marts.

Krisen har dermed skabt incitament hos flere grupper til at implementere alternative modeller for økonomisk bidragsydelse, fx bankoverførsler og mobile pay.

Kun en religionsgruppe informerer om, at de har nydt godt af statens hjælpepakker. Dette lave antal skyldes muligvis, at mange religionsgrupper drives af frivillige, og derfor ikke har fastansatte medarbejdere, som har kunnet modtage statsstøtte. Den gruppe, som modtog en hjælpepakke, var I Mesterens Lys, som adskiller sig fra de øvrige adspurgte religionsgrupper ved at fungere under folkekirken. Gruppen er dog del af en transnational forening med medlemmer i både Danmark, Norge og Kina, og de virker således parallelt med folkekirken med egne aktiviteter og landsorganisation. Modtagelsen af statslig lønkomensation var en stor lettelse for gruppen, som fik følelsen af at 'bo i et smørhul' i sammenligning med deres internationale samarbejdspartner i Norge og Hongkong.

Samarbejder

På nationalt niveau ser vi udelukkende samarbejder på tværs af grupperinger blandt de muslimske og kristne religionsgrupper. Nogle grupper udvidede deres samarbejde med andre menigheder inden for samme organisation. Ulu Camii Moskéen, som er en menighed under Dansk Tyrkisk Islamisk Stiftelse, styrkede eksempelvis samarbejdet med de andre tyrkiske menigheder, idet man begyndte at streame prædikener i fællesskab. Repræsentanterne fra moskéen fortæller, at medlemmerne dermed fik en følelse af håb og samhørighed i en tid, hvor Ramadanens glæde ellers var erstattet af følelsen af ensomhed. Da Ramadanen var ovre, og regeringen gav tilladelse til at genåbne moskéerne, blev retningslinjerne for moskéernes genåbning fastlagt i et samarbejde mellem de to store anerkendte trossamfund, som primært er rettet mod muslimer med tyrkisk baggrund, Dansk Tyrkisk Islamisk Stiftelse og Dansk Islamisk Trossamfund, i samarbejde med paraplyorganisationen Dansk Muslimske Union.⁴⁵

Hovedparten af de adspurgte kristne religionsgrupper har ligeledes styrket deres nationale samarbejder under krisen. Mange aarhusianske kirker er forgreninger af en københavnsk hovedorganisation, som de har orienteret sig mod under krisen. Hovedorganisationerne har ofte virket som tilsynsførende formyndere, der har holdt sig opdaterede om og formuleret retningslinjer for de aarhusianske lokalmenigheders praksis. Samtidigt har flere af disse hovedorganisationer tilbudt digitale religiøse løsninger, som de aarhusianske lokalmenigheder har kunnet følge på afstand, mens deres egne aktiviteter var aflyste. Denne model har været anvendt i både Frelsens Hær, Adventistkirken og Gudsmoders Beskyttelses Menighed. Derudover har de særskilte religionsgruppers interne kirkenetværk vist deres styrke og sammenhængskraft under krisen, hvor forskellige underafdelinger har benyttet sig af hinandens services. Eksempelvis har Skt. Clemens Menighed benyttet sig af en jysk søstermenigheds aktiviteter, mens Aarhusmenigheden var nedlukket på grund af lokale smitteudbrud.

Andre kristne menigheder har valgt at samarbejde med andre menigheder under krisen for at opretholde en rituel kontinuitet. Det gælder blandt andet Gudsmoders Beskyttelses Menighed, for hvem krisen har givet anledning til et styrket samarbejde med en anden ortodoks menighed i Aarhus. Selvom den anden gruppes gudstjenesteaktiviteter foregår på et andet sprog, har menigheden kunnet følge med i liturgien, hvilket har styrket kendskabet mellem de to menigheders lægfolk. Det aarhusianske, frikirkelige netværk er endvidere blevet sat i spil. Baptistkirken og Adventistkirken har således samarbejdet om en drive-

⁴⁵ Læs om strategien for genåbningen af moskéerne her: <https://ditsamfund.dk/wp-content/uploads/2020/05/Kriterier-for-gradvist-C3%A5bning-af-moskeer.pdf>

in gudstjeneste, ligesom frikirkepræsterne har sparret med hinanden over et Zoom-møde. Endeligt nævner flere kristne religionsgrupper, at de har nydt godt af og fundet inspiration hos fælleskirkelige samarbejder under krisen såsom Det danske Missionsforbund, Interchurch, Frikirkenet og Mosaik. Endelig har nogle kristne grupper valgt at følge folkekirkelige online-aktiviteter. Det gælder for I Mesterens Lys og Den Anglikanske Kirke, hvoraf hovedparten af gruppernes medlemmer allerede var folkekirkemedlemmer forud for krisen.

Generelt ser vi altså et øget niveau af samarbejde på både lokalt og nationalt plan og inden for både de enkelte kirkeretninger og på tværs af disse. Disse samarbejder viser, at de grupper, der har haft ressourcerne til at fortsætte deres kirkelige praksis online, har oplevet en øget tilslutning under krisen. Denne øgede aktivitet har særligt centreret sig omkring de religiøse hovedcentre i København. Krisen har således igangsat et udskillelsesløb iblandt grupperne, som ikke kun har været bestemt af lokale coronaforhold, men også af økonomi, størrelse og ressourcer til at omlægge sin almindelige praksis til en digital praksis.

Forandringer på praksisniveau

Eftersom den sædvanlige religiøse praksis stadig ikke var reetableret blandt mange aarhusianske religionsgrupper i efteråret 2020, er *religiøs forandring* blevet en forudsætning for *religiøs kontinuitet*. Det gælder derfor for langt størstedelen af de deltagende religionsgrupper, at de har fundet kreative løsninger for at kunne gennemføre deres ritualer og almene praksis på en sikker og ansvarlig måde.

Det er bemærkelsesværdigt, at flere religionsgrupper nævner en decideret frygt for ikke at håndtere myndighedernes retningslinjer på korrekt vis. Tre af de adspurgte moskéer fortæller eksempelvis, at det har været vigtigt for dem at kommunikere disse retningslinjer til deres medlemmer, og de har alle valgt at offentliggøre retningslinjerne og diverse pressemeddelelser på deres Facebook-side eller via WhatsApp. Også hindutemplet i Herning har gjort et overordentligt stort arbejde for at overholde myndighedernes retningslinjer. De har blandt andet haft ekstraudgifter til to daglige rengøringer af templet, til leje af et vagtværn under større festivaller, til udlejning af store festivaltelte og til indkøb af visirer til de faste aktører i templet. For at undgå at få et dårligt ry kræver templet tilmed, at besøgende har mundbind på (også inden at dette blev påbudt), og de anbefaler, at gamle og udsatte folk bliver hjemme. For at rygdække sig mod dårlig omtale har templet altså implementeret en række tiltag, som går en del længere end myndighedernes retningslinjer.

Fysisk praksis i nedlukningsperioden

Hovedparten af de adspurgte religionsgrupper valgte at aflyse størstedelen af deres arrangementer under samfundsnedlukningen.

Spørgsmål 1:

Afholdt I aktiviteter i jeres bygninger efter kirkeministerens opfordring til at lukke bygningerne for offentligheden? (fx ofringer, optagelser af prædikener, ritualer for mindre forsamlinger etc.)

- Kristne grupper:
 - Ja: 6 grupper
 - Nej: 11 grupper
 - Manglende respons: 4 grupper
- Muslimske grupper:
 - Ja: 2 gruppe
 - Nej: 11 grupper
- Hindugrupper:
 - Ja: 2 grupper
 - Nej: 1 gruppe
- Buddhistiske grupper:
 - Ja: 2 grupper
 - Nej: 1 gruppe
 - Manglende respons: 1 gruppe
- Øvrige grupper:
 - Ja: 8 grupper
 - Nej: 10 grupper
 - Manglende respons: 1 gruppe

Samlet:

- Ja: 33 procent (20 grupper)
- Nej: 57 procent (34 grupper)
- Manglende respons: 10 procent (6 grupper)

37 procent af de adspurgte grupper svarer, at de faktisk afholdt aktivitet i deres bygninger. Dette var ikke ulovligt, man måtte eksempelvis gerne live-streame fra bygningerne, men myndighederne forbød afholdelse af arrangementer for flere end 10 personer. Kaster man et nærmere blik på talmaterialet ovenfor, er det bemærkelsesværdigt, at det især er de kristne og øvrige grupper, der har afholdt aktiviteter, mens bygningerne var lukket for offentligheden. I modsætning hertil fortæller Ulu Camii Moskéen, at politiet ofte kontaktede dem for at sikre, at de fulgte myndighedernes retningslinjer. Endvidere fandt Aishamoskéen det frustrerende, at statsministeren udskældte somaliske grupper for høje smittetal, og på grund af den store smittestigning i Aarhus i august lukkede de ned for anden gang.

De kristne grupper fortæller ikke om en lignende frygt for at overtræde retningslinjerne. Tværtimod valgte kirkepersonalet fra en af grupperne at være til stede i kirken på udvalgte dage, således at menighedsmedlemmerne kunne parkere nær kirken og skiftevis gå til alters. På denne måde sikrede de, at der var max 10 personer i kirken samtidigt. I et andet tilfælde blev gudstjenester for 10 personer gennemført

under nedlukningen. Dette valgte man ikke at annoncere, da man vidste, at det ikke var i overensstemmelse med mynighedernes anbefalinger; man gjorde det dog alligevel, fordi videogudstjenesterne ikke blev set som tilstrækkelige, og fordi nadverritualet var savnet. Medlemmernes religiøse behov blev dermed prioriteret højere end ønsket om at efterleve retningslinjerne.

Talmaterialet og de ovenstående eksempler illustrerer nogle af de strukturelle forhold, der adskiller de kristne religionsgrupper fra de øvrige religionsgrupper: for det første praktiserer de kristne grupper en majoritetsreligion, og for det andet består flere kristne grupper primært af etnisk danske medlemmer. Disse forhold har givetvist været medvirkende til, at flere kristne grupper ikke været bekymrede for at blive genstand for negativ omtale på samme måde som de hinduistiske og muslimske religionsgrupper.

Digital aktivitet

De fleste, 70 procent, af de adspurgte religionsgrupper, har intensiveret deres brug af digitale medier under COVID-19-krisen. Hjemmesider, nyhedsbreve pr. e-mail, Facebook, Zoom og WhatsApp er blandt de mest populære digitale redskaber, grupperne har tyet til for at opretholde kontakten til deres medlemmer – og for potentielt at række ud til nye brugere – under krisen.⁴⁶

Spørgsmål 2:

Øgede I jeres brug af online-aktiviteter under krisen?

- Kristne grupper:
 - Ja: 16 grupper
 - Nej: 5 grupper
- Muslimske grupper:
 - Ja: 8 grupper
 - Nej: 5 grupper
- Hindu grupper:
 - Ja: 3 grupper
- Buddhistiske grupper:
 - Ja: 3 grupper
 - Nej: 1 gruppe
- Øvrige grupper:
 - Ja: 12 grupper
 - Nej: 7 grupper

Samlet:

- Ja: 70 procent (42 grupper)
- Nej: 30 procent (18 grupper)

⁴⁶ For en uddybet undersøgelse af danske religionsgrupper brug af digitale medier, se vores rapport "Vi har lukket ned for alle aktiviteter" i denne udgave af *Religion i Danmark*.

Flere af de muslimske og kristne religionsgrupper fortæller, at de var gearet til at omlægge deres fysiske praksis til en digital praksis, da krisen ramte. Kristne grupper såsom Gospel For All Nations, I Mesterens Lys, Adventistkirken og Jesu Kristi Kirke af Sidste Dages Hellige havde gennem længere tid benyttet digitale medier, som under kirkenedlukningen blot blev yderligere opgraderet og intensiveret. Adventistkirken havde eksempelvis allerede etableret www.webkirke.dk, hvorfra de kunne fortsætte deres praksis. Hjemmesiden er målrettet digitale brugere, og har fungeret godt under kirkenedlukningen, især for de ældre og udsatte medlemmer, men også i forsøget på at række ud til nye medlemmer. Hos I Mesterens Lys tilbød flere frivillige, som var hjemsendt fra deres arbejde, at streamede meditationer under kirkenedlukningen. Den øgede digitalisering fik positive konsekvenser i forbindelsen med afholdelsen af deres årsmøde, som i år blev flyttet til Zoom. Regnskab m.m. blev udsendt til alle forud for mødet, hvilket gjorde, at langt flere deltog i de demokratiske processer end sædvanligt – cirka dobbelt så mange deltog ved afstemningerne i 2020 end i 2019. Hos Jesu Kristi Kirke af Sidste Dages Hellige havde hovedkirkens amerikanske profet allerede i 2019 forudset en fremtidig udfordring for den sædvanlige kirkelige praksis, og han havde derfor opfordret til strukturelle ændringer, således at 'kirke' kunne afholdes i hjemmefra. De havde derfor allerede produceret søndagsskolemateriale, der kunne bruges hjemmefra, og Zoom blev anvendt – og bruges stadig i efteråret 2020 – som et samlingssted for kirkemøder.

Aarhus Buddhistisk Center erfarede også, at digitaliseringen af deres meditationer skabte øget aktivitet, eftersom mange brugere begyndte at meditere flere gange end forud for krisen. Den øgede frekvens af meditationer tolkes dog ikke udelukkende positivt, idet den adspurgte repræsentant ikke mener, at kvaliteten af meditationerne var lige så høj som sædvanligt. Meditation var ligeledes en integreret del af Øsal Lings 6-dages sommerretræte, som også endte med at blive digitaliseret. Fokus for retræten skulle egentligt have været et besøg fra en lama bosiddende i USA, men på grund af omstændighederne blev det i stedet en zoom-retræte med online belæringer og fælles meditation hver for sig. Andre danske buddhister satte sig for at recitere 17 mio. mantraer for alle de mink, der er blevet aflivet i forbindelse med COVID-19-pandemien.⁴⁷ Endeligt har også flere af de muslimske grupper benyttet digitale medier til at streamede deres fredagsbønner. Disse bønner afholdes nu analogt igen, men mindre aktiviteter som foredrag afholdes stadig online.

Blandt de religionsgrupper, der ikke havde en online-plattform før krisen, har flere set nedlukningen som en mulighed for at etablere en digital praksis. Baptistkirken havde i længere tid overvejet at skabe sig en online-plattform, og kirken så derfor krisen som en oplagt mulighed for at etablere en Facebook-side, hvorfra de streamer videogudstjenester og daglige aftenrefleksioner. På dette alternative samlingssted har de formået at samle ikke kun deres sædvanlige brugere, men også ældre baptister fra øvrige dele af landet og sågar nye brugere, som ønsker at støtte kirken økonomisk. Online-gudstjenesterne kommer til at fortsætte, selvom kirken genåbnes, da dens satellit-menigheder har efterspurgt dette. Den flotte modtagelse af kirkens digitalisering har givet anledning til at gentænke kirke- og menighedsstrukturerne, og den adspurgte repræsentant overvejer nu, om det fremover vil give bedre mening at organisere den danske baptistkirkes mange menigheder ud fra teologiske kirkesyn snarere end ud fra geografisk nærhed, hvilket hidtil har været praksis. Det er altså ikke kun fælleskirkelige samarbejder, som krisen har faciliteret; de digitale medier har også dannet grobund for at forbinde, krydse eller gentænke sædvanlige menighedsstrukturer og -grænser.

⁴⁷ Antallet af reciterede mantraer opgøres på denne hjemmeside: <https://mantraformink.wordpress.com/?fbclid=IwAR2qqHAN-0y1nwgrHwqXxeyLUHxA7TGuYSkI3iY7e72a4Exmppn2lhinrsI%2F>

Mange religionsgrupper har haft gode oplevelser med at benytte Zoom, Facebook og andre online-platformer og ønsker derfor at fortsætte deres online-tilstedeværelse. Nogle grupper oplever dog også en metaltræthed i deres sociale mediebrug og håber på snart at kunne forsamles med færre restriktioner.

Rituel praksis og forandring

Det var som nævnt ovenfor kun en mindre del af religionsgrupperne, der afholdt fysisk aktivitet under samfundsnedlukningen; langt størstedelen ventede på tilladelsen til at genåbne, hvilket de fik i maj. Det er dog langt fra alle de aarhusianske religionsgrupper, der var genåbnet i efteråret 2020 – enten fordi grupperne består af sårbare (ofte ældre) medlemmer, eller fordi det ikke har været muligt at få stablet aktiviteter på benene under de givne forhold. Blandt de religionsgrupper, som på nuværende tidspunkt er genåbnet, har størstedelen måttet forandre deres sociale og rituelle praksisser. Særligt afstandskravet har forårsaget ændringer. Nogle grupper har valgt at omarrangere stole og bænke, lave gulvmakeringer, opfordre brugere til at bære maske og visir, kræve tilmelding til ritualer og udvide deres fællesarealer. Dette gælder for en lang række grupper, fx Humanistisk Samfund, Saralystkirken, Gratiakirken, Skt. Clemens Menighed og Adventistkirken, men i særdeleshed også for hindutemplet i Herning.

I templet oplever man, at folk udebliver fra den daglige og ikke mindst den ugentlige fredagspuja (gudstjeneste) på grund af en pladsrestriktion på max 60 deltagere. Dem, som plejer at deltage, ønsker ikke at køre forgæves, hvilket betød, at der kun var fire bestyrelsesmedlemmer og et menigt medlem tilstede under fredagspujaen umiddelbart efter genåbningen. Til sammenligning plejer der at være omkring 100 deltagere. Selve praksissen i templet har også undergået forandring, hvilket kan have betydning for den manglende deltagelse. For eksempel afholdes der ikke længere fællesspisning efter pujaen, og under pujaen interagerer præsten (*pujari*) ikke med menigheden, som han plejer: han går ikke rundt blandt menigheden med *arti*-stagen (stage med lys), og han uddeler ikke *tilak* (velsignet plet af sandeltræ, *kunkum* pulver og hellig aske), som han plejer at male på panden af dem, der måtte ønske det.

Templet måtte også lave store ændringer ved den største årlige begivenhed, nemlig den 10 dage lange vogn-festival. Under festivalen afholdt man ikke førstedagens flagceremoni, de kørte ikke rundt med vognen den niende dag, og de afholdt badningen af guden (*abhishekam*) på et andet tidspunkt end sædvanligt. Desuden havde de lejet et telt, hvor der var plads til 500 spisende deltagere, men det var helt unødvendigt, da folk også blev væk fra denne begivenhed. Den adspurgte repræsentant talte op mod 125 deltagere en gang, hvilket er forsvindende få i forhold til de 1.000-2.000 besøgende, der plejer at deltage i vognceremonien på den niende dag. Ligeledes er antallet af deltagere ved ægteskabsceremonier, som almindeligvis samler op mod 500 deltagere, nu reduceret til 50, hvilket er en stor frustration for både bestyrelsen og brudeparrene.

Buddhistiske Øsal Ling er også begyndt at afholde fysiske arrangementer igen, dog med afstandsrestriktioner og begrænset fremmødeantal, blandt andet er der kun tilladt 10 deltagere på deres nyopstartede meditationshold (*vipassana*). Quang Huongs ceremonier er ligeledes påbegyndt igen med en række restriktioner: max 20 deltagere, en meters afstand, mundbind og håndsprit. Desuden benytter man ikke stole i templets ceremonihal, men puder, der let kan flyttes rundt i forhold til antal.

For at begrænse antallet af deltagere til fredagsbønnerne har Aishamoskéen valgt at benytte vagter og udelukke ældre over 65 år eller andre i risikogruppen ved fredagsbønner, der må samle op mod 300 personer. Ulu Camii Moskéen ønsker ikke at afvise folk ved døren, og derfor har de valgt at prioritere mændenes religiøse praksis højest. Kvindernes etage i moskéen er derfor delvist blevet inddraget til

mændene via en skillevæg, hvilket gør, at der nu kun plads til 10 kvinder og ikke 40 som tidligere. Ud over den kønslige prioritering i bønner har afstandskravet også forandret den muslimske bedepsis, som traditionelt sker skulder mod skulder for ikke at lade djævelen komme tæt på under bønner. Både Ulu Camii- og Aishamoskéen ærger sig over disse afstandskrav, da de mindsker fællesskabsfølelsen.

Afstandskravet og øvrige hensyn til smittespredning har også udfordret de kristne religionsgrupper og i særdeleshed afholdelsen af nadverritualet. Her har de ortodokse kirker været særligt udfordrede, fordi deres medlemmer almindeligvis modtager nadveren af samme ske, ligesom de også plejer at kysse ikoner og præstens hånd. Kyssepraksissen er blevet indstillet under krisen, hvorimod spørgsmålet om nadverskeen er behandlet forskelligt. Eksempelvis har man i den russisk-ortodokse Skt. Clemens Menighed opfordret familier til at gå til nadver som en enhed for at sikre, at afstandskrav overholdes. Hvis en familie ønsker det, kan skeen blive kogt forud for nadvermodtagelsen. I Gudsmoders Beskyttelses Menighed har man valgt at bruge en ny ske til hver enkelt modtager af nadveren.

I Østens Assyriske Kirke har medlemmerne almindeligvis modtaget vinen af samme kalk, hvilket man er stoppet med. I stedes dyster man nu brødet i kalken, inden det gives til modtageren. Også Saralystkirken og Jesu Kristi Kirke af Sidste Dages Hellige har genfortolket deres nadverpraksis og valgt at lade personer med handsker og mundbind uddele nadverbrød og -vin/-vand i stedet for, at man selv tager det. Endelig har nogle grupper, bl.a. Frelses Hær og Aarhus Blótlaug, valgt at afholde udendørsritualer for at holde afstand og/eller nå ud til nogle af samfundets mest sårbare grupper.

I kontrast til disse mindre rituelle forandringer, har Baptistkirken valgt at foretage større ændringer. Nadverritualet har almindeligvis været et individuelt foretagende, hvor medlemmerne selv har brudt brødet og indtaget det med saft i kontemplativ stilhed. Under krisen har man i stedet udskåret brødet på forhånd, og det spises nu som et fællesmåltid. Denne rituelle fornyelse har givet mere samling i ritualer, hvilket flere deltagere har værdsat. Mens nadverritualer er blevet mere individualiseret i flere kirker, er det altså i andre kirker blevet et familiebaseret og menighedsforsamlende ritual.

Øvrig religiøs praksis

Dåb: Ved genåbningen af kirkerne var der sket en ophobning af udskudte ritualer. Det gælder blandt andet for Gospel For All Nations, som formåede at intensivere deres ellers allerede aktive online-tilstedeværelse under nedlukningen. Kirkens mål er at sprede evangeliet hos folk med eritreisk-etiopisk baggrund, hvilket de lykkedes med via digital, telefonisk og fysisk kontakt under kirkenedlukningen. Så da menigheden mødtes igen den 5. september, blev 20 nye medlemmer, som alle havde modtaget online-undervisning under nedlukningen, døbt. Efter genåbningen skulle der ligeledes afholdes dåb i Adventistkirken, der praktiserer fuld dåb. For at gøre nærkontakten under dåbsritualet sikker, måtte præsten forinden lade sig coronatæste.

Sang: Sang er blevet udpeget som en af de mest smittespredende aktiviteter, hvilket har givet anledning til genovervejelse af sangpraksissen hos flere religionsgrupper. Hos Aarhus Buddhistisk Center er sang blevet beholdt dem, der kan sangteksterne udenad, da man vil undgå smittespredning via laminerede sangark. I Gratiakirken er man også holdt op med at bruge salmebog; her tyer man i stedet til netop ark med liturgien og salmer, som uddeles til hver gudstjenestedeltager. Andre etablerede praksisser såsom skriftemål, håndspålæggelser, fodvaskning og at give hånd er blevet midlertidigt suspenderet. Den russisk-ortodokse kirke skiller sig ud fra mange andre kristne religionsgrupper, idet menigheden ikke synger under gudstjenesten, og de havde derfor gerne set, at kirkeministeren tog hensyn til, at ikke alle religiøse samfund

har samme praksis. De mener derfor, at de med særlige hensyn godt kunne have fortsat deres fysiske kirkeaktivitet under nedlukningen.

Begravelse: Ulu Camii Moskéens imam foretager ikke længere afvaskning af afdøde på grund af smitterisikoen; denne praksis sker nu på Aarhus Universitets Hospital. Moskéens begravelser er blevet gennemført med max 10 deltagere, som alle skulle bære mundbind og handsker, og medlemmers dødsfald offentliggøres nu på deres Facebook-side. Dette har medført en ny sorgpraksis, eftersom mange – også personer, som ikke havde et personligt kendskab til afdøde eller dennes familie – vælger at kommentere og kondolere på disse opslag.

Forskelligartede (religiøse) forklaringsmodeller

Flere kristne religionsgrupper påpeger, at de finder det dybt problematisk, at deres bygninger blev lukket i marts. Under krisen begyndte mange at spørge sig selv, om krisen var Guds eller menneskets værk, og her vil kirkerne gerne have kunnet tilbyde et svar. De ser det som afgørende at kunne formidle Guds ord og afholde religiøse ritualer, begravelser og barnevelsignelser til alle tider og særligt i en krisetid, hvor behovet for kirken kan intensiveres.

Blandt Ulu Camii Moskéens medlemmer findes der forskellige forklaringsmodeller på pandemiens opståen. Ifølge moskéens repræsentant afhænger forklaringsmodellerne af, hvilken generation, man taler med. Nogle ældre mener, at COVID-19-krisen er Guds straf til det syndige menneske, som ikke har taget sig ordentligt af samfundets ældre. Den midaldrende generation begrunder derimod krisen med rengøringsvandvid, der skulle have medført, at mennesket ikke længere er modstandsdygtigt overfor truende sygdomme. Endeligt oplever den unge generation krisen som naturens opråb om, at mennesket skal passe bedre på jorden og tage ansvar for denne.

Bestyrelsen for Aishamoskéen pegede ikke på specifikke forklaringer, men henviser i stedet til en hadith om epidemier: "If you hear that it (the plague) has broken out in a land, do not go to it; but if it breaks out in a land where you are present, do not go out escaping from it" (Muwatta 45/24). Ydermere henviser bestyrelsen til en hadith om hygiejne: "Cover the vessels and tie the waterskin, for there is a night in a year when pestilence descends, and it does not pass an uncovered vessel or an untied waterskin but some of that pestilence descending to it" (Sahih Muslim 36/12). Modsat forklarer repræsentanten fra Somalisk Familieforening, at man ikke kender til medlemmernes indre tanker og overvejelser omkring COVID-19.

Sociale aktiviteter og arrangementer

De centrale ritualer er i mange religionsgrupper blevet prioriteret over øvrige sociale arrangementer, hvilket har ført til en lang række aflysninger og omorganiseringer af for eksempel fællesspisninger og 'kirkekaffe'. Mange grupper betragter dette som dybt problematisk, eftersom det sociale samvær er afgørende for sammenhængskraften særligt i de grupper, hvor medlemmerne kommer fra hele Danmark og kun sjældent samles. Nogle af disse sociale arrangementer bliver gradvist genetableret, dog med mange forholdsregler. Da store dele af mændenes sociale fællesskab i Ulu Camii Moskéen fandt sted i moskéens kantine, gav nedlukningen anledning til stor frustration. Kvinderne blev ikke ramt på samme måde, da deres sociale omgangsformer primært fandt sted i hjemmene og dermed kunne opretholdes trods nedlukningen. Endvidere beskrives kulturen i Ulu Camii- og Aishamoskéerne som nærværende og fysisk, og ved hvert møde udveksles kram og kys. Dette giver man stadig afkald på trods genåbningen, hvilket påvirker brugerne meget.

I Østens Assyriske Kirke i Danmark har man måttet aflyse de ikke-rituelle kirkelige aktiviteter såsom korsang, morgen- og aftenandagt samt bibel- og børneundervisningen. Medlemmerne er meget nervøse for at komme i kirken, og derfor man også aflyst de fælles morgenmadsarrangementer om søndagen, der almindeligvis tiltrak 85-90 personer. Dette ses som et stort tab, og derfor har nogle medlemmer valgt at afholde privat bibellæsning i hjemmene for en håndfuld personer ad gangen. Sidstnævnte er udtryk for en større tendens blandt de kristne religionsgrupper, blandt andre I Mesterens Lys, Baptistkirken, Gudsmoders Beskyttelses Menighed og Den Anglikanske Kirke i Aarhus, som oplever en opblomstring af mindre, private tiltag som erstatning for menighedernes større fællesarrangementer.

Ikke-religiøs praksis

Det er primært de kristne og muslimske grupper, der har udført velgørende arbejde under krisen.

Spørgsmål 3:

Har I tilbudt ikke-religiøse, velgørende tjenester til menighedsmedlemmer under krisen, fx indkøb, hundeluftning etc.?

- Kristne grupper:
 - Ja: 10 grupper
 - Nej: 7 grupper
 - Manglende respons: 4 grupper
- Muslimske grupper:
 - Ja: 8 grupper
 - Nej: 5 grupper
- Hindugrupper:
 - Nej: 2 gruppe
 - Manglende respons: 1 gruppe
- Buddhistiske grupper:
 - Ja: 2 grupper
 - Manglende respons: 2 grupper
- Øvrige grupper:
 - Ja: 1 gruppe
 - Nej: 17 gruppe
 - Manglende respons: 1 gruppe

Samlet:

- Ja: 35 procent (21 grupper)
- Nej: 52 procent (31 grupper)
- Manglende respons: 13 procent (8 grupper)

Kristendom og islam er de mest udbredte religioner i Aarhus-området, og det er derfor ikke overraskende, at netop disse har haft ressourcerne til at tilbyde sådanne services. Desuden har diakoni altid været en integreret del af mange kristne religionsgruppers praksis, hvilket de har opretholdt under krisen. Eksempelvis har Frelsens Hær og Saralystkirken støttet de svageste medlemmer af menigheden gennem besøgstjenester, telefonopkald eller hjælp til indkøb og praktiske gøremål under krisen. Andre kristne grupper har ikke en

organiseret diakonal indsats, fordi de er for små dertil, om end også Gratiakirken, Gudsmoders Beskyttelses Menighed og Gospel For All Nations har været opmærksomme på de svageste i menigheden. På samme måde uddelte Ulu Camii Moskéen en såkaldt 'Ramadanpakke' til de ældre brugere, som ikke kunne deltage i moskéens aktiviteter under Ramadanen. Denne bestod af bulgur, kikærter, olie og lignende, som bestyrelsesmedlemmerne kørte ud med.

Forandring på brugerniveau

Hovedparten af religionsgrupperne har ikke bemærket de store forandringer i deres medlemsgruppe på trods af nedlukninger og restriktioner. Få har oplevet en øget interesse og et stigende medlemstal. Det gælder eksempelvis for Aishamoskéen, hvor et stigende antal af unge besøger moskéen, men også for de kristne religionsgrupper, der har haft stor succes online, herunder Gospel For All Nations, Saralystkirken og Adventistkirken. Endvidere har også Skt. Clemens Menighed i Aarhus også oplevet, at ikke kun russere og ortodokse men også etniske danskere har fundet frem til kirken under krisen. Kirken ønsker at komme ud til en bredere befolkningsgruppe, men vil ikke lave opsøgende missionsarbejde. Under krisen har de dog været mere udadvendt end sædvanligt og gjort opmærksom på sig selv på en "aktiv passiv måde". Da denne missionsvirksomhed har båret frugt, vil de gerne fortsætte hermed også efter krisen.

Modsat har Ulu Camii Moskéen og Somalisk Familieforening oplevet et fald i både unge og ældre deltagere. I det hele taget er det tydeligt for mange religionsgrupper, at ældre brugere er i risikogruppen og derfor mere betænksomme ved – eller direkte udelukkes fra – at deltage i fysiske aktiviteter. Også buddhistiske Øsal Ling og Quang Huong oplever at have færre besøgende. De har tidligere ofte haft besøg af skole- og gymnasieklasser, men kun enkelte hold har besøgt dem efter sommerferien. Derudover oplever Quang Huong også, at antallet af besøgende på templet har været langt mindre under nedlukning, ligesom der også har været betydeligt færre gæster efter genåbningen. Ligeledes er deltagerantallet ved de almindelige fredagspujaer i det srilankanske tempel i Herning faldet fra ca. 100 deltagere til langt færre efter genåbningen.

Flertallet af religionsgrupperne har altså formået at opretholde status quo, få har øget deres medlemstal, mens flere har mistet eller frygter at miste medlemmer.

Konklusioner

Trods den store diversitet blandt de forskellige religionsgruppers håndtering af coronakrisen, ser vi en række gennemgående tendenser. For det første har nogle buddhistiske- og hindugrupper konsulteret deres transnationale samarbejdspartnere ved tvivlsspørgsmål om håndteringen af krisen, mens både muslimske og kristne grupper primært har benyttet sig af lokale og nationale samarbejder i deres krisehåndtering. Denne forskel bygger formentligt på det faktum, at der findes en hel del muslimske og kristne grupper i både nærområdet og på nationalt plan, som disse grupper har kunnet opsøge, hvorimod antallet af buddhistiske- og hindugrupper er langt lavere.

For det andet har en betydelig del af de adspurgte religionsgrupper oplevet økonomiske tab som konsekvens af krisen. Det gælder særligt for de grupper, der ikke opererer med et fast medlemsbidrag. Modsat har flere af de muslimske og kristne grupper, der allerede havde veletablerede online-platforme, oplevet fremgang i deres medlems- og brugertal.

For det tredje har de digitale medier generelt været vigtige redskaber til at opretholde både religiøs praksis og socialt samvær under krisen. Særligt hos de kristne grupper ser vi en tendens til at orientere sig mod københavnske hovedorganisationer via digitale medier i den periode, hvor Aarhus-afdelingerne har været lukkede. Helt overordnet ser det ud til, at COVID-19-krisen har været særligt udfordrende for mindre religionsgrupper, for religionsgrupper uden ressourcerne til at gå online og for de grupper, der primært består af ældre medlemmer. Disse tre typer religionsgrupper er ofte dem, som ikke har været i stand til at gå online, og de har alle oplevet eller frygter at opleve faldende medlemsfald.

For det fjerde ser vi en centralisering omkring de religiøse ritualer, som bliver det primære sociale samlingspunkt i mange religionsgrupper. Når sociale arrangementer såsom fællesspisning aflyses, kommer den religiøse praksis og kerneritualerne til at stå mere centralt. Hos enkelte muslimske religionsgrupper har sådanne religiøse praksisser og organisatorisk tilknytning været forbeholdt mænd på bekostning af kvinder og ældres adgang til de religiøse samlingspunkter.

For det femte ser vi markante forskelle i forhold til gruppernes frygt for ikke at leve op til myndighedernes retningslinjer. De muslimske grupper og hinduerne udtrykker langt større bekymring for at overtræde retningslinjerne eller få dårlig omtale end de kristne grupper. Af denne årsag tager de en række forholdsregler, som går en del længere end myndighedernes retningslinjer. Disse forskelle kan forstås som udtryk for forskelle mellem majoritets- og minoritetsreligionerne i Danmark.

Den sjette og sidste tendens angår retningslinjernes relevans for religionsgrupperne. Myndighedernes retningslinjer er prægede af den folkekirkelige religiøse praksis, hvor eksempelvis sang står centralt, og de afspejler dermed ikke den religiøse diversitet, der karakteriserer det danske religiøse landskab. Retningslinjerne afspejler således en religionsforståelse, der ikke kun differentierer mellem kristendom som majoritetsreligion og de øvrige religionsgrupper som minoritetsreligioner, men også mellem de forskellige kristendomsformer, der er repræsenteret i Danmark, hvoraf folkekirken prioriteres højt.

Spørgsmål 4:

Har I valgt at fortsætte nogle af de aktiviteter, I implementerede under første fase af COVID-19-krisen (dvs. nedlukningen af bygninger fra marts til maj)?

- Kristne grupper:
 - Ja: 11 grupper
 - Nej: 4 grupper
 - Manglende respons: 6 grupper
- Muslimske grupper:
 - Ja: 3 grupper
 - Nej: 9 grupper
 - Manglende respons: 1 gruppe
- Hindugrupper:
 - Ja: 2 gruppe
 - Manglende respons: 1 gruppe
- Buddhistiske grupper:
 - Ja: 2 grupper
 - Manglende respons: 2 grupper
- Øvrige grupper:
 - Ja: 9 grupper
 - Nej: 7 grupper
 - Manglende respons: 3 grupper

Samlet:

- Ja: 45 procent (27 grupper)
- Nej: 33 procent (20 grupper)
- Manglede respons: 22 procent (13 grupper)

Det er endnu for tidligt at vurdere, hvilke længerevarende konsekvenser COVID-19-krisen vil få for danske religionsgrupper. Ovenstående talmateriale peger dog på, at op mod halvdelen af de aarhusianske religionsgrupper vil fortsætte med at praktisere de tiltag, de indførte under første nedlukningsperiode. Krisen har altså fortsat stor indflydelse på det danske religiøse landskab og vil formentligt have det en rum tid endnu. Vi vil derfor fortsat følge udviklingen tæt.

Sådan har vi gjort

Undersøgelsen har religiøs forandring som sit tematiske omdrejningspunkt, og empirisk beror den på 60 ledere og repræsentanters deltagelse i interviews og/eller spørgeskemaundersøgelse. Disse 60 personer repræsenterer en bred vifte af kristne, muslimske, buddhistiske, hinduistiske og 'øvrige' grupper, som alle er

lokaliseret i Aarhus-området.⁴⁸ Endvidere har vi valgt også at inkludere Humanistisk Samfund, der ikke udgør en religionsgruppe, men snarere en livssynsgruppe i rapporten.

I tillæg til de adspurgte grupper findes der en række aarhusianske religionsgrupper, som vi enten ikke har kunnet få kontakt med, som vi ikke har kendskab til, eller som ikke har ønsket at deltage. Det drejer sig om cirka 10 kristne grupper, herunder både ældre, anerkendte trossamfund som fx Den Katolske Kirke og Aarhus Metodistkirke, hvoraf førstnævnte var ramt af COVID-19 under vores dataindsamlingsperiode, men også menigheder med en nyere historie såsom de iranske migrantkirker Church of Love (Mohabat) og Østens Gamle Assyriske Kirke og de evangeliske kirker Augustanakirken og EuroLife. Dertil er der to muslimske religionsgrupper, som ikke har ønsket at deltage i undersøgelsen, nemlig Sultan Ayyub Moské og Masjid Salsabil. Sultan Ayyub Moské udgør under navnet Aarhus Islamisk Menighed en menighed under det anerkendte trossamfund Dansk Islamisk Trossamfund. Dansk Islamisk Trossamfund har været meget aktiv på sociale medier under COVID-19-pandemien og har bl.a. taget initiativ til udførlige retningslinjer for genåbningen. Masjid Salsabil er også en af de moskéer, som har postet aktivt under nedlukningen og var i øvrigt en af de første moskéer, som aflyste fredagsbønnen efter statsministerens pressemøde i marts. Ligeledes lukkede de resolut moskéen ned igen allerede den 3. august, da rygterne om smittede i lokalområdet begyndte at cirkulere. Der er derudover to moskéer, som det enten ikke er lykkedes at etablere kontakt med. Disse er dog menigheder, som sjældent optræder i offentligheden. Den ene har dog aktiv offentlig Facebook-side.

Religionsgrupperne, som indgår i undersøgelsen, omfatter de af kirkeministeriet anerkendte trossamfund⁴⁹ såvel som ikke-ankendte religiøse grupperinger. Ved at ophæve skellet mellem 'anerkendte' og 'ikke-ankendte' religionsgrupper er det muligt at inkludere en række muslimske og hinduistiske⁵⁰ grupper, som enten ikke er blevet tildelt statslig anerkendelse, eller som ikke har ønsket at få en sådan. Eftersom undersøgelsen inkluderer grupper med meget forskellige religiøse samfund, har vi valgt ikke at benytte kirkeministeriets betegnelse 'trossamfund', som bærer præg af en protestantisk trosbias. I stedet bruger vi den mere inkluderende betegnelse 'religionsgrupper' i denne rapport.

⁴⁸ Se listen over de deltagende religionsgrupper bagerst i rapporten (Bilag 1).

⁴⁹ Se den fulde liste over anerkendte trossamfund i Danmark her: <https://www.km.dk/andre-trossamfund/trossamfundsregistret/liste-over-ankendte-trossamfund-og-tilknyttede-menigheder/>

⁵⁰ Selvom Aarhus har en voksende gruppe af hinduer med adresse i byen – cirka 500 – så har byen ikke et hindutempel eller en anden religiøs institution, hvor de kan mødes til religiøse arrangementer. Det skyldes flere forhold, men særligt tre skal nævnes: 1) Der er hindutempler i de omkringliggende kommuner såsom Herning, Brande og Billund, som hinduerne i Aarhus besøger, hvis de har behov derfor; 2) mange af de hinduer, som bor i Aarhus, er 'mobile', da mange er unge under uddannelse eller personer og familier, som i første omgang kom til byen med en midlertidig opholdstilladelse for at arbejde; 3) mange er tilknyttet organisationen Indians in Aarhus, hvor hinduer mødes med andre tilknyttet et andet trossamfund, ikke mindst sikhismen, men med en fælles tilknytning til Indien. Her fejrer man centrale festivaller af betydning for alle fx Diwali (lysfest) i Aarhus i udlejede lokaler. Også ISKCON (Hare Krishna)-bevægelsen skal nævnes i denne sammenhæng. Også her er der sket forandringer inden for de seneste par år, da de ikke længere har nogen fast adresse i Aarhus, men nu kun mødes privat. Der er tale om 15-20 kernemedlemmer, men en del flere tilknyttede. Kernemedlemmerne har et tæt samarbejde med hovedsædet i Vanløse med det store ISKCON-tempel på Skulhøj Allé 44. Da det srilankansk-tamilske hindutempel i Herning nok er det tempel, som flest hinduer i Aarhus opsøger, vil denne rapport bygge på de forandringer, som har fundet sted der.

Udover den primære forskergruppe, der stod bag den første rapport, har tre studerende bidraget til nærværende undersøgelse.⁵¹ Med deres hjælp har vi kunnet udvide vores dataindsamling, men udvidelsen af arbejdsgruppen indebærer også en højere grad af metodisk usikkerhed, idet det blev sværere at sikre ensartethed på tværs af interviews. I forbindelse med kvalitative interviews er den individuelle relation mellem interviewer og informanten særlig vigtig og kan have afgørende indflydelse på, hvordan interviewet forløber. Vi forsøgte at komme denne udfordring i møde ved løbende at diskutere interviewstrategien i arbejdsgruppen, ligesom også spørgsmålenes formuleringer og tematikker er blevet diskuteret og vurderet.

Interviewguiden blev udformet på baggrund af vores erfaringer og indsigter, dels fra den første undersøgelse, dels fra forskellige teoretiske vinkler. Med afsæt i forårsrapportens påvisning af religionsgruppers øgede brug af digitale medier ønskede vi at følge op på dette tema. Vi var endvidere interesserede i, hvordan grupperne rent praktisk håndterede krisen, både i forhold til gennemførelse af de etablerede og mere officielle ritualer såvel som den private omsorg for medlemmer og brugere. Slutteligt var vi interesserede i at undersøge, hvilke organisatoriske ændringer og udfordringer COVID-19-krisen har været katalysator for. Vi fik derfor udformet en semistruktureret interviewguide, der inkluderede spørgsmål om disse tematikker med rum til, at informanterne kunne uddybe andre interessante perspektiver.⁵² Interviewene blev gennemført pr. telefon eller ved fysiske møder, naturligvis med fornuftige forholdsregler, hvorefter de blev transskriberet. Interviewene er efterfølgende blevet analyseret med de førnævnte fokusområder for øje, men også med blik for den detaljerthed og de uventede perspektiver, der kom til syne i materialet.

I tillæg til de kvalitative interviews inkluderer rapporten kvantitative data indsamlet i forbindelse med projektet *Religion i Aarhus 2022*.⁵³ Som en del af dette projekt fik vi inkorporeret fire spørgsmål, der matchede vores interviewguide, og som kunne uddybe vores viden om religionsgruppernes håndtering af COVID-19-krisen.

De fire spørgsmål fra *Religion i Aarhus 2022*'s spørgeskemaundersøgelse lyder:

- 1) Afholdt I aktiviteter i jeres bygninger efter kirkeministerens opfordring til at lukke bygningerne for offentligheden? (fx ofringer, optagelser af prædikener, ritualer for mindre forsamlinger etc.)
- 2) Øgede I jeres brug af online-aktiviteter under krisen?
- 3) Har I tilbudt ikke-religiøse, velgørende tjenester til menighedsmedlemmer under krisen, fx indkøb, hundeluftning etc.?
- 4) Har I valgt at fortsætte nogle af de aktiviteter, I implementerede under første fase af COVID-19-krisen (dvs. nedlukningen af bygninger fra marts til maj)?

Hertil har religionsgruppernes repræsentanter kunnet svare 1) nej eller 2) ja. Hvis ja, er de blevet opfordret til at uddybe deres svar.

⁵¹ En stor tak til Pernille Gold Nielsen, Simone Agner Sothilingam og Theis Oxholm for deres bidrag til empiriindsamlingen.

⁵² Se interviewguiden bagerst (Bilag 2).

⁵³ Dette projekt indgår således i kortlægningsprojektet *Religion i Aarhus 2022*, som opdaterer *Religion i Aarhus 2013*. Se <https://samtidsreligion.au.dk/religion-i-aarhus-2022/>

Da de kvalitative data var indsamlet, blev de på samme måde som de kvantitative data kodet efter de fire ovennævnte spørgsmål, således at vi havde et samlet overblik over al data. De deskriptive analyser, der løbende præsenteres i rapporten, inkluderer derfor både data fra interviews og spørgeskemaundersøgelsen. Det skal her bemærkes, at kodningen af det kvalitative materiale ind i disse fire spørgsmål kan give forskellige udfordringer. Ikke alle fire spørgsmål blev diskuteret i alle kvalitative interviews, og derfor er der manglende svar i datasættet. Endvidere har det i forskellige tilfælde været en individuel vurdering, hvordan et udsagn skulle kodes, hvorfor der også her kan være en fejlkilde i kodningen. Når der i tabellerne står 'manglende respons', er det dette, vi henviser til. Selvom resultaterne altså ikke inkluderer svar fra alle religionsgrupper, vurderer vi, at de giver et reelt billede af, hvordan religionsgrupperne har håndteret krisen, og at en sammenfatning af det kvalitative materiale bidrager med et analytisk overblik.

Samlet har 60 religionsgrupper fra Aarhus-området bidraget med data. Grupperne fordeler sig således:

- Kristne grupper: 21 grupper
- Muslimske grupper: 13 grupper
- Hindugrupper: 3 grupper
- Buddhistiske grupper: 4 grupper
- Øvrige grupper: 19 grupper

Bilag 1

'Kristne grupper' inkluderer: Adventistkirken, Den Anglikanske Kirke, Christian Fellowship - Gospels for all Nations, Etiopisk-Ortodoks Menighed, Fountain of Life, Frelsens Hær, Gratiakirken, Gudmoders Beskyttelses Menighed, I Mesterens Lys, Aarhus Baptistmenighed - Immanuelskirken, International Christian Harvest Center, Jesu Kristi Kirke af de Sidste Dages Hellige, Kongens Folk, Saralystkirken, Skt. Clemens Menighed, Østens Assyriske Kirke, Den Rumænsk-Ortodokse Menighed, Russisk-Ortodoks Kirke Skt. Nikolaj og Det Tredje Testamente.

'Muslimske grupper' inkluderer: Aisha moskéen, Al-hujjah Center, Bilal Masjid, Fredens Moské, Islamisk Kulturcenter, Masjid E Taqwa, Somalisk Familieforening, Tyrkisk Kulturforening, Husseiniya Sayyida Zainab al-Kubra, Taqwa Masjid/(Somalisk Kulturforening), Masjid Tawfeeq, Masjid E Taqwa/(Kjærslund-moskéen) og Ulu Camii - Århus Tyrkisk Kulturcenter.

'Hindugrupper' inkluderer: Brahma Kumaris, Amma-gruppen og ISKCON.

'Buddhistiske grupper' inkluderer: Aarhus Buddhistisk Center, Quang Hong, SGI Danmark og Øsal Ling.

Gruppen 'øvrige' inkluderer: Aarhus Blótlaug, Antroposofisk Selskab, Bahai Samfundet Aarhus, Bruno Grønning-vennekredsen, Falun Gong, Galsgruppen, Hjerterum, Humanistisk Samfund, Klostergruppen, Kristensamfundet, Liberal Katolsk Kirke, Nutidig Kristen Spiritualitet, Rose Gruppen Aarhus, Sirtus Center, Scientology, Summit Lighthouse og Unge Spirituelle Aarhus, Lyset, Det tredje testamente (Martinus), Spirituel Meditativ gruppe Joyful, Meditation Århus og Lyset.

Bilag 2: Interviewguide

Organisatorisk niveau:

Har I oplevet nogle organisatoriske ændringer? (Fx samarbejde med andre grupper end sædvanligt, internationale og/eller nationalt samarbejde, eller økonomiske udfordringer.)

Praksis:

Religiøs praksis: Har I ændret jeres ritualer under nedlukningen og i forbindelse med genåbningen? Hvis ja, hvordan kontrollerer I at alle begrænsninger overholdes?

Ikke-religiøs praksis: Har I indført nogle nye aktiviteter? Hvad tilbyder I nu, som I ikke gjorde for corona? (fx hjælp til indkøb, velgørende aktiviteter m.m.)

Overordnet: Er der noget, I er holdt op med at gøre?

Kontakten: Har jeres kontakt til menigheden ændret sig? Bruger I analoge og/eller digitale medier? Er I fortsat med brugen af digitale medier efter genåbningen?

Menighed:

Har jeres brugergruppe forandret sig i forbindelse med krisen? Oplever I øget aktivitet og interesse?

Både fysisk og virtuelt: Har I fået flere nye brugere? Eller færre?